

М. Шаповал.

Еміграція и Україна.

Що довше люде перебувають на еміграції, то більше вдаються в переоцінку свого становища, роздумуючи над причинами свого виходу з краю, над наслідками цього і над близькими чи дальшими перспективами. Це натуральне явище. І коли українська еміграція думає про те саме, то ніхто хай не дивується, що виходить незвичайно періста картина цих роздумувань і впливаючої з їх тактики.

Для релятивно-правильного вирішення питання про роль і завдання еміграції в нашому житті, на жаль, дуже мало сприятливих передумов, а тому можна сподіватися, що й надалі, як і дотепер, вирішування загально-політичних питань буде у нас *частковим*, цеб-то рішатиме не загал, а одиниці, і рішатимуть не політично, а так би мовити, *стихійно*.

Чому це так?

Тому, що «політична українська еміграція» в переважній своїй більшості... *аполітична*: живе і думає не політичними категоріями, а багатьма іншими. Наочним показником цього факту є у нас поширена безпартійність, а *тому й безпрограмовість, безпринципність*, а з цього і *політична неорганізованість*.

Ми вже не раз докладно спинялись над цим явищем і вказували на його фатальне значіння для нашої історичної доби. Політична неорганізованість еміграції має свої важні причини, які всі можна звести до *несвідомости*: це явище для некультурних верств народу є звичайним. Його добре схарактеризував ще Драгоманів, кваліфікуючи несвідомість, як *темноту в громадських справах*.

Хіба це не так? Ми ж не можемо ігнорувати основних преміс української суспільної дійсности: українська нація в загальній суспільній структурі населення України займає місце *низчих, поневолених, трудових класів* — селянства, робітництва. Групи чи підгрупи ремісників, дрібних торговців, дрібних служачих в приватних, громадських і державних установах («трудова інтелігенція») і т. п. елементи представляють собою ніби «еліту» наших трудових класів. Пануючі нації над українським народом займають разом з тим становище пануючих суспільних

класів, в руках яких знаходяться найважливіші функції сучасного суспільства: промисел, обмін, фінансова система, адміністрація, військо, культурна організація. Українська нація — це, загалом беручи, село, пануючі на Україні нації — це місто.

Такі соціологічні категорії, як село і місто вже наукою (соціологією) означені: місто є скупченням *політичної* ініціативи і сили, *господарської* ініціативи і сили, *культурної* гегемонії в суспільній системі. Це так в цілому світі, а тому і у нас на Україні основною рушійною силою, *організатором* і *керівником суспільства є місто*. Яка його сила? Та така, що на Україні міського населення було по перепису 16%, а ці 16% керують останніми 84%. Розуміється, що це керівництво носить інші форми в чисто-національних державах: де місто й село є однонаціональним, там керуюча ролія міста утримується важністю суспільних функцій його — політичних, господарських, культурних: місто організує промисел, торгівлю, фінанси, науку, мистецтво і веде адміністрацію їх, тримаючи до того ж політичну силу в своїх руках.

Місто, як у нас на Україні, Білорусі і ин. країнах — *не національне*: коли в губерніяльних містах на Великій Україні українців (за большевицькою статистикою) тільки 14%, а в повітових (точної цифри не маю зараз під руками) хай буде пересічно 40% — на Західніх Землях відношення для нас ще гірше — то *місто* треба назвати на Україні неукраїнським.

От властиво тут і є *корінь* нашої політичної, господарської і культурної, загалом беручи, *соціальної слабости* і її духового виразу — *несвідомости*.

Чужі складом, культурою, настроями, національними інтересами міста є суспільною формою організації і панування наших противників в нашій територіяльно-суспільній системі. Міста — фортеці, що захищають наших ворогів, а села — незахищені примітивні пристановища наші.

І коли ми, село, живемо «спокійно», то місто може навіть трохи ліберальничати з нами, дозволяти нам вибрати своїх вїтїв і волосних писарїв, але воно не дозволяє нам поширити нашу політичну компетенцію по-за межі села. Коли ж ми стаємо «неспокійні», то місто *призначає* нам і вїтїв і писарїв — взагалі заводить над нами *диктатуру*.

Коли впала російська царська самодержавна система — ідеологічно її знищило не село, а *місто*. Місто російське в Росії і *російське* на Україні. Револуцію місто організувало під демократичними гаслами: демократія, рівноправство і рівновартність кожної одиниці і кожної народности.

Демократія в 1917 році показала, що ми, українці, з своєю перевагою в 76.4% (всіх націон. меншостей на Україні 23.6%) засипали міста. Міста потонули в нашій многоголосій більшості і побачили небезпеку: не тільки в неприродності панування села над містом (скрізь навпаки!), а й української нації над иншими. Проти нас пішла енергія боротьби, що випливала з двох джерел: з національного (росіяне, жида, поляки й ин. проти українців) — раз, і соціального (місто проти села) — два.

Місто в Росії взагалі, чужонаціональне (спільне з російським) місто на Україні оповістило і перевело в життя диктатуру над селом.

Пролетарська революція є міська революція проти буржуазії і поміщиків. Скинувши буржуазію, тим скинули і поміщиків, а тим самим земля поміщицька перейшла селянам і змонополізувала хліборобську продукцію в руках селянства на Україні — українського селянства. Місто, добиваючись своєї мети, було глибоко зацікавлене в підтримці фізичною силою села. Село під лозунгом «земля» виступило, взяло землю, об'єктивно підтримавши місто в боротьбі з буржуазією. Так було в Росії, на Україні, так було і в Угорщині.

І що сталося? Виявилась така суперечність: село веде *споживче* господарство, це є властивість трудового господарства; нетрудове сільське господарство (поміщицько-куркулівське) *зникло*, а *через це зникло і самостійне джерело для харчування міст*.

Революційне місто почало силою, зброєю видерати харч для себе з трудового села: карними відділами, продовольчою розкладкою («продразверстка»), але це було смертю для села, і село загрозило своєю фізичною масою місту — місто пішло на уступку — і розкладку замінило на продовольчий *податок* («продналог»), котрий є державно-політичною формою господарського визиску села містом. Визиск є визиск, а тому цю систему можна підтримувати *тільки диктатурою*. Почалась боротьба: фізична перевага 84% (село) над 16% (місто) очевидна, і тому місто повело політику уступки: почало шукати (і творити!) в селі *самостійне* джерело для свого харчування: «лицом к деревне», а фактично «лицом к кулаку», це значить шукати джерело свого харчування в *нетрудовому* господарстві (тим більше, що самостійні маєтки міста в селі «совхози» не виправдали надій). «Совхози» — ставка на куркуля, а згодом буде ставка ще і на невеликого поміщика. Куркуль є категорією пів-трудовою, поміщик — категорією чисто нетрудовою. Місто ухиляється від фізичного бою з селом доти, доки на селі не буде *союзника* в господарській експлуатації села. Незаможник був союзником в боротьбі з поміщиком, а коли ставка на куркуля, то тоді незаможник є ворогом місту: тому касуються тепер комітети незаможних селян, а разом з тим незаможник віддається в найми куркулеві.

Така є політика міста для опанування села. Розуміється, є ще й тактичні «надбудови»: чужонаціональне місто балакає і метушиться з «українізацією» як циган на ярмарці біля селян. Чужонаціональне місто робить уступку селу в національній справі (декларативно, а скоро зробить і фактично).

Але місто не віддасть політичної влади селу! Тому чиста демократія в Росії і на Україні тепер не можлива: ще буде яка така демократія в місті, але не буде демократії у відносинах між містом і селом. Село до влади в природній пропорції: 84% влади селу, а 16% влади місту не допускається. Фактично на Україні, як ми вже про це говорили, українці мають влади 20.9%, не-українці — 79.1%. Хіба не ясно, що ці цифри є відношенням пануючих чужих міст над українським селом? Місто панує над селом, меншість — над більшістю. Московська метрополія через це українську колонію тримає в руках.

Творцем денаціоналізації нашого народу є чужонаціональне місто: як те, що в метрополії, так і те, що на нашій Землі.

Яка культурна *свідомість* міста і села? Місто творить позитивну науку, мислить формулами з математики, механіки, фізики, хемії, а село — своєрідною релігійною метафізикою та ще в мітологічно-казковій, а не абстрактно-філософській формі. Місто творить всю модерну техніку, орудуючи електрикою, парою, радієм, механічними силами природи, а село — власними мускулами, кіньми, примітивним знаряддям. Механічний молот і предковичний серп! Місто будує залізниці, вокзали, елеватори, машини, телеграфи, телефони, автомобілі, танки, гармати і под., а село — продукує хліб, борони, дерев'яні плуги і т. п.

Місто організує складну систему адміністрації для себе, для цілого краю, керує політичним, господарським і культурним життям, взагалі веде суспільну політику у величезному територіальному масштабі, а село — стоїть під керуванням міста, адмініструє в межах дозволеної йому містом компетенції, територіально — тільки в межах свого осідку.

Політичні поняття села обмежені територією села, господарством села (примітивним хліборобством) і такою ж «культурою», що стоїть *по-за межами науки*. Селянство не уявляє, що таке суспільство, а городянство тільки й думає про проблеми суспільства свого міського, державного і навіть світового. Городянство організує владу в місті і державі, тому воно й знає, *як треба організуватись для ведення політики, а селянство не знає*.

Людський дріб'язок міської пів-інтелігенції, дрібного урядництва то-що так само не знає політики і не має політичної свідомості, але в порівнянні з селянством навіть міський дріб'язок знає більше!

Міські соціально-економічні групи — промисловці, торговці, робітництво більш політично розвинуті, ніж промешний, службовий інтелігентський пісок, що не усвідомлює ніяких соціально-економічних інтересів і тому він політично мало зорганізований.

На Україні місто, беручи загалом, менш культурне ніж у Європі, але воно в силу своєї соціальної ролі все-таки виконує функції керування в політиці, господарстві і культурі. Європейське місто політично виховане більш, ніж українське, але українське має сяку-таку політичну свідомість — свідомість хоч би вироблену емпірично, без глибшої культури і традиції, але все-таки свідомість. Село цього має дуже мало.

Українське *по-революційне* село, дуже притиснуте диктатурою пануючих націй (організованих в міських агрегатах), де-що відчувши зміст суспільного процесу, де-що набравшись емпіричним шляхом політичної свідомості, усвідомлює свій національний контраст і через це доходить до усвідомлення свого противенства супроти міста.

Але не треба переоцінювати цієї свідомості: коли б диктатура міст і чужих націй вміла йти на компроміси і задовольняти інтереси села, то панування міст було б забезпечене. На Україні диктатура міст має свою власну негацію в своїй чужонаціональній природі. І тому національний розвиток українського народу має заложення свого успіху в такій політиці, що веде б його до створення *свого* промислу, торгівлі і т. д., *цеб-то до захоплення міст*, органічного їх перетворення з чужонаціональних в *українські*. Лишень з *українськими* національно-культурно і господарськи містами міг би бути політичний союз українського села, та й то

не з метою установлення диктатури села над містом — досвід болгарської селянської партії в дуже повчаючий: *без високої культури і без певної урбанізації села диктатура його в державі не можлива*. Українство, що хоче творити поважну визвольну програму, ніяк не може ігнорувати великої проблеми відносин села і міста.

* * *

Еміграція українська в справді частиною свого народу. Її соціальний склад, як це видно з статистики, публікованої Укр. Громадським Комітетом в ЧСР., такий: селянства — 52%, робітництва — 13%, трудової інтелігенції — 25%, останнє припадає на дуже нечисленних представників інших груп (промисловців, купців, дрібних землевласників і т. п.). Однак, що вона уявляє собою з погляду приналежності до міста й села? Селяне — це ясно. Робітництво також, більш належне до сільсько-господарської промисловости. «Трудова інтелігенція» — наполовину сільська (учителі, кооператори, дрібні служачі і т. п.), частково — міська, що була на низах міського соціального агрегату, не граючи поважної ролі в *керівництві* життям.

Отже подавляюча більшість нашої еміграції — *продукт села, або низової частини міст* — цеб-то той продукт, що найменше має політичної свідомости не то-що на Україні, а навіть в Європі.

Політично вона несвідома, бо ми, розуміється, маємо на увазі не ту примітивну свідомість, яка вважає, що досить назватися «українцем», що б щось тямити в політиці, а ту, котра виходить з широко-конструктивного суспільного світогляду (що є у так зв. ідеологічних груп), або та, що ведеться суспільно-класовими групами, які *усвідомлюють* свої класові інтереси і ведуть господарство в області продукції і обміну.

Селяне і селянська інтелігенція в своїй більшості аполітичні в тім розумінні, що вони стоять тільки як об'єкт, а не суб'єкт політики.

Треба глибше вдуматися в цей трагічний стан *низчих* класів, котрі некультурні і політично-несвідомі не тому, що «не розуміють» політики, а тому, що перебувають в підневільному духовому і соціальному стані і *не можуть* добре розуміти її. Страждати і корчитись в болю — це ще не значить вміти позбавитись хвороби. І ворожбицтво не є ліком. Треба *науки* — медицини. Так і в суспільній політиці — не досить бути «українцем», не досить бути «трудовим» «патріотом», щоб розуміти суспільну політику: треба або практикою свого щоденного життя або наукою доходити до розуміння суспільних явищ.

Соціальний склад еміграції вказує, що вона походить від груп, найменше заангажованих в політиці, а коли прийняти до уваги умови життя українського народу в дореволюційній Росії, то можна з певністю сказати, що рядовий українець *і не міг мати ніякої політичної підготовки*. Суб'єктивна характеристика еміграції підтверджує це фактом її політичної неорганізованости і пануванням погляду, що організованости такої і не треба: кожний сам по собі «розв'язує питання», а тому нема й

мови про організацію партій. Панує погляд, що партія, партійність — це зло. Погляд на партію, як у темних селян колись на лікарів — лікарі труять народ, або на агрономію: як бог не захоче дати врожаю, то ніщо не допоможе. Переконувати таких людей в тім, що вони помиляються, що вони цілком не розуміють цих питань — цілком даремно: вони певні, що кажуть «правду».

Маса еміграційна так трактує політичні справи і проблему суспільства, як це може робити тільки темна людина: еміграція в своїй більшості живе чутками, ілюзіями, легендами. Кине хтось якесь слово, а воно полетить, кружляє-кружляє, обростає ще купою слів і дивує емігрантів своєю несподіваністю, — і так від чутки до чутки пливе сіре життя сірих істот. Де-які слова залишаються довше і обертаються в лозунги: можна подумати, що ці лозунги політично щось означають? Ні, походження лозунгів не від інтелекту, а з почуття, не з продуманої політичної системи, а з настрою. Тому ці лозунги швидче мають художньо-естетичне значіння, ніж політично-громадське. Однак ці лозунги заступають несвідомим людям політичну думку, творючи той *політичний ілюзіонізм*, яким живе більшість еміграції.

Частина еміграції живе легендами в своїй минулої «слави» або фіктивних «заслуг»: цілі картини стають перед очима, зникають, знову з'являються ще з більшими оздобами і зачаровують уяву, що не може визволитись від примар.

Люде перебірають механічно слова, образи і власні вигадки, як чернець чотки, не вдумуючись в їх зміст. І так пливуть їхні дні і роки, з надіями на «чудо спасіння»: прийде якийсь день, коли задзвонять дзвони, радісно розчиниться велика брама і могутній голос покличе їх на вічний бенкет.

Ілюзіонізм і легендарність лежить в основі ріжних «концепцій»: чи люде надіються на інтервенцію, чи збираються «додому», чи ліниво байдикують в Європі в образі птиці небесної, що не сіє, не жне. Відношення еміграції до рідного краю, до подій в ньому, до суспільних процесів у йому — просто «селянське»: газет читає мало, уривочно, несистематично, книжок на суспільно-політичні теми не читає майже зовсім, навіть тоді, коли такі книжки можна добути; статистичних відомостей і фактів не збирає, не класифікує, висновків з їх не робить, ніякої організації своїй ж власної думки не веде і питання про необхідність кожному створити свій власний, виведений з об'єктивного вивчення фактів і цілої дійсності *погляд* на стан речей — не ставить. Як далі жити, як і що про дійсність думати, — чи не придбати-б *науково-чесного* світогляду? Таких питань не ставить.

Живе вегетативно. Духовий світ складається з чуток, перетворюваних в ілюзії. Пізніше цей матеріал стає основою для легенд.

Вимог якихось принципіальних, твердих, невідступних перед життям не ставить — емігрант з усім може нарешті примиритися, аби тільки хтось зовні *натискував*. Добру ілюстрацію до цієї тези дають факти з життя тих емігрантів, що «переоцінюють» своє відношення до окупації. Не треба брати для прикладу ані селян, ані робітників — більшість їх стоїть твердо проти окупацій. Ця їх твердість має джерело в констатуванні

простого факту, що «їхньому братові» живеться взагалі погано і що окупація, навіть «селянсько-робітнича» тримає їх за худобу. А от власне «еліта» наша — інтелігенція і пів-інтелігенція, яка завжди мріяла вмотивуватися десь на легкий хліб, на «культурну» працю, яку примиряє так з хамством наших ворогів, як і з власною некультурністю і дешевим крамом порожньої фразеології. Візьмемо обидва типи: партійних і безпартійних. Одні з їх займаються політикою під партійним прапором, захищаючи свою програму, свої принципи, а другі... теж займаються політикою, тільки під прапором аполітичності. Як ставляться до окупації? Напр., партійні с.-р. Грушевський, Христюк, Чечель, Шраг, Арк. Степаненко і ин., партійні с.-д. Порш, Шадлун, Вітик, Крутий, Супрун і ин., партійні с.-ф. Ніковський і ин., потім всякі безпартійні «см'янов'ховці» з українського старшинства, чиновництва і т. д. (від Тютюнника і далі) — партійні і безпартійні виявляють приблизно однаковість типу.

Основною рисою у їх треба признати *відсутність волі і свідомості мети*. Вони проречисто в 1917 році говорили одно, друге, третє, але все-таки по лінії максималізації українських вимог. Говорили не з усвідомлення програми і мети українського руху, а з усвідомлення розпаду російської влади: що слабше ставала та влада, то вимоги збільшувались. З погляду нашого національного *інтересу* може це й добре, але з погляду політичної лінії поведінки це було смішно, вульгарно і недобре. Противники це називали якоюсь «хитрістю», «обдуманим планом», збільшення вимог — «розкриванням карт» і т. п. Противники вбачали в цім свідоме «коварство» і т. п. А в дійсності це було розкривання примітивної психіки людей, які запевняли ще недавно росіян, що наші вимоги — це «українізація низчої школи» і свобода слова. Після цього, на початку революції, коли начальство пішло геть, зразу бабахнули: українізація низчої, *середньої* і вищої школи, автономія. Згодом, коли й нове начальство виявило слабкість — бах: «самі творимо автономію» і федерацію. Потім ще слабше у начальства — «ідея» Українських Установчих Зборів, про що раніш не говорилося. Згодом — хай живе Українська Республіка федеративна, нарешті — самостійна республіка.

Національні меншості в Центр. Раді часто саркастично говорили: не знаєш, що завтра буде оповіщено, що треба обороняти.

Головно, що при кожній зміні поглядів і вимог запевнялося, що це *тверді* погляди і в *останні* вимоги. При цім і чудернацька поведінка: весною року 1917 «військовість» — реакція, самостійність — злочин. Не минуло й року: треба «демократичного» війська, хай живе самостійність, всі автономісти і федералісти — злочинці і зрадники. Порш, що науково обосновував «автономію» України (написав цілу книжку!), в січні року 1918 вже зрадницьки арештовував українців, що хотіли спілки з більшовиками і Росією. Можна сказати, що люде начитались його книжки, переконалися його «твердими» переконаннями і переводили їх в життя а він... арештував їх за це, віддавав під суд, загрожував розстрілом. От і читай книжки «переконаних» людей! Але згодом... Порш, побувши й послом УНР в Берліні, позахищавши інтереси УНР, любісінько перейшов на службу до окупантів, дрібним агентом, «переконавшись», що то справжня пролетарська справа, справжня самостійна Україна і т. п.

Грушевський писав про «автономію», а р. 1918 випустив книгу «На порозі нової України», в якій говорив за соціалізм і самостійну Україну в тоні твердого переконання. Свою книгу, кокетуючи скромністю мудреця і патріярха, сам же назвав своїм *політичним заповітом*. Ми читали, зворушувались, присягалися йти слідком за учителем, який на муки і смерть кличе за свої «переконання». Потім вже, у Європі, він знову переконався, що таки справді не селянство, а «пролетаріят», не соціалізм, а комунізм, не демократія, а диктатура Москви, не самостійність, а федерація...

Ну, а як же з *політичним заповітом*, пане добродію?

Ще такі собі Христюки, будучи переконаними ес-ерами, докочувались до підписування договору з поляками, ведучи боротьбу з більшовиками; потім обернулися в пасквілянтів і писателів переконаних заміток про «ленінізм» і геніальність «заповітів Ільича»; ще такий собі примітивний зрадник Шадлун, що поїхав займатися наукою в Петроград із Подєбрад, «професор» і людина що «все знав» і багато інших, що «переконалися» вже наново котрийсь раз — про їх докладно й говорити не варт. Ніковський — улюбленець всіх ес-ефів, артистичних дам і «державних умів», редактор і провідник, не соціаліст, а отже знов таки «переконався». Перед нами проходять все нові постаті, що «переконуються» (свіженький приклад — переконались: був. губерніяльний комісар і комісар армії УНР Сумневич, повстанський отаман Пирхавка, Зозуля, був. секретар Центр. Ради Постоловський (страшенно переконані с.-р., незабаром мають наново переконатися ще де-які твердо переконані «діячі»).

Що їм всім отим, навіть славетним, залишається сказати на покрик окупації: де ви блукали? — як тільки:

«Дураки ми були, ваше благородіє, несознательні».

Всякі безпартійні діячі, так звані «аполітичні політики» по суті є рідними братами багатьох «переконаних» партійців: вони так само орудують програмою, переконаннями, але їх програми і погляди викристалізовані до *одного* принципу: їх політика тільки «національна» і ніяка інша! Своєрідний «монізм».

Иноді допускається дуалізм: політика національна і ... понадкласова. Одначе дуалізм цей тільки зовнішній, бо в суті діла «понадкласова» політика є тільки іншою формулою для «чисто-національної».

Ці аполітичні політики переконані в двох речах: що політика їх чисто-національна і що вона залишається такою при всіх змінах «світогляду» і тоді, коли він служить гетьманові, Петлюрі, Громадському Комітетові, воює проти більшовиків, і тоді, коли служить полякам, більшовикам; коли за республіку і коли за трудову монархію, коли за демократію і за диктатуру, за буржуазію і за соціалізм, за автокефалію і владу рад і т. д. і т. д. Словом, «чисто-національна» політика є дивовижно постійна річ: міняються погляди, але не міняється політика — такий аполітизм!

Свіженький і типовий приклад: читаю в студентському органі «Наша Громада» (в Подєбрадах, ч. 8—9, 1925) замітку Глядача «В потугах шукань». Автор силкується об'єктивно поінформувати про «нову політичну течію», яка в Подєбрадах називається «ревізіонізмом». Перш над усе

вся юмористика цих шукань виявляється в тім, що «нова політична течія» зазначається в колах *аполітичного* студентства, котре, як відомо, уявляє з себе частину аполітичної української еміграції, хоч сама еміграція є політична.

«Нова політична течія» між аполітичними — це власне ось що: людям закортіло до дому. Вони довго, завзято і переконано боролись за самостійну Україну. Різали і убивали людей з переконання і великої любови до України, були непримиримі. Вони на менше, як самостійна Україна, чисто-національна, безпартійна, понадкласова, не йшли настільки, що вважали за своє моральне право убивати і розстрілювати інших людей, окупантів і своїх зрадників та шкурників.

Тепер вони «переконались», що самостійна Україна — це химера, що це річ неможлива «в сучасних обставинах», що в українському народі нема досить живих сил для самостійного існування, він ще не є «державотворчий», що окупація ще триватиме довго; що большевицька окупація є найбільш сприятливою (ого!) для національного визрівання українських народніх мас; що це приведе до вироблення «традиції», що большевики «мимо своєї волі» творять українське діло.

Ці люде почувають себе національно-свідомими і партійно-незасліпленими (щоб пак!), гасло самостійної державности (не зфедерованої) вважають за провідне для себе. Свою політичну стратегію зводять до одного принципу — «доцільности». Бо тільки так і можуть робити «позапартійні», чеснодумаючі «товариші по зброї». Вони «не зміновіховці, бо 1) нікому на послуги не ставмо, 2) ідеї української державности не зрікаємося й 3) в комуністи не перефарбовуємося». Еміграція «вже запліснявіла». Не може бути «самодовліючою силою». «Старі калози», потрібні лиш для музеїв. Еміграція ні до чого не здатна. «Культурна роля еміграції? Суцций самообман і фікція!» Правда, в ЧСР. багато робиться, але це «для власного вжитку і потреб, а не для народу». Вони хочуть справді працювати «для нації»: вертати до дому і разом з цілою нацією(!) робити українське діло — іти в школу, в церкву, в суд, в армію, в адміністрацію, в театр, на село — в народ і всюди конструктивним чином створювати українську атмосферу» і т. д. (Бачите, як характерно відбивається ідеал урядництва і сільського пів-інтелігента!).

Вони будуть підтримувати большевиків і боротися проти інтервенцій, «бо ми здаємо собі добре справу в тому, що і пани Чернови, і Абрамовичі, і Врангелі (яке типове сполучення: чому ще нема «і пани Петлюри, Скоропадські, Винниченки») і всі інші московські круки ніколи в українізацію бавитись не будуть (як бавляться большевики?) і що їх національна політика буде ще більш тугою, ніж польська». Вони при цім навіть за упадок большевицької влади, бо вона впаде напевно, але їм хочеться, щоб вона продержалась ще «5—10 років», бо «затримання на Україні большевицької влади є в наших національних інтересах».

«Наша закордонна командировка скінчилась, власне кінчається. Нема тут більше чого нам робити: навчилися за кордоном (!?), подивилися, як живуть люде, набралися, бодай трохи, уму-розуму і гайда до дому».

«Радянська влада вже настільки окріпла»... і т. д.

Такі є «віхи» подебрадських аполітичних політиків.

Чи можна написати більш саркастично-уїдливу карикатуру на розпатякування про «політику», про «доцільність», про «національні інтереси», про твердість переконань державників-«незмінюхівців», «чесно-думаючих» «позапартійних» представників нещасної української кобилки?

Що не слово, то й перлина... Кобилка в ролі творця нової політичної течії, нової тактики! Наче-б то безтямність і елементарне зрадництво є тактика!

Вихідний пункт думання таких людей — слабкість українського народу, брак державотворного хисту. Признавши це, логічно було б звернути свій погляд в бік інший: обмірковувати, як *збільшити* силу свого народу, як *підняти* державотворні здібності його і т. д. Шлях один для цього — підняття його культурности, а відціль і програма культурної праці, політичної, господарської. Ні, аполітичний «політик» митикує над тим, як оправдати окупацію, признати її за необхідність, за «найбільш сприятливу» для національного розвитку і т. п., а через те і ідеал: попасти в урядовці, або в сільські «культуртрегери». Як це характерно для політичної несвідомости! Не сказав же «ревiзiонiст», що от, мовляв, треба організувати народне господарство, політику, культуру, а сказав про урядницьку ролі! Не сказав про усунення окупації, а про пристосування до неї.

Він не сказав ніде, що треба організувати народ *політично* для боротьби за свої *права*! Що-ж можуть сказати нам люде, що відмовляються розуміти науково факти? Політична робота і боротьба за право українського народу в умовах «підтримки большевиків» *неможлива*: навіть *українська комуністична партія* не має права існувати на Україні під московською окупацією. Отже тому, хто справді *чесно* хоче боротись за права свого народу, нема іншого шляху, як *нелегальна*, а це значить *революційна* боротьба.

Культурна робота? Хоч-би *наукова* діяльність (а не урядницька служба в «політпросвітах» в ролі пропаторів «Спаси Господи люди твоя» цеб-то «Заветов Ильича» і оправдання окупації — це ж власне *некультурна* робота): ось подебрадський професор Шадлун зрадницьки перекинувся в табір прихильників окупації. Про це говорилося тут брехливо, що Шадлун «одержує катедру в Петрограді». Вже й це було гнусно — в Петрограді. А чому не на Україні, чому не в українській вищій школі? Ну, і що-ж? Працює Шадлун для науки, хоч би і в Петрограді? Ні, бо *йому заборонено в'їзд на Україну* — раз, *взято також підписку, що не буде професорувати* — два, дано посаду в «госплані» в Москві урядницьку, з командіровками на Урал і т. п. — три. І так ось вже *два роки*. Поїхав, сидить у Москві, на Україну «не пускають», пише доклади, проєкти, видатний спеціаліст, і йому, як худобині, відмовлено в праві бути громадянином свого краю, робітником для свого народу, професором не тільки української школи, а навіть московської. Цей Шадлун, якому в нашій Господарській Академії дано було катедру геології, який міг-би научити по-українському цій науці сотні українців, написати хоч-би перший підручник по геології або хоч і десять книг з свого фаху — цей Шадлун «ревiзiонiст» тепер сидить у Москві худобиною, урядовничком, а

українська геологія... лишилась не написаною. Покинувши *українську* культурну роботу, він обернений механічно і об'єктивно у *ворога* свого народу.

Читаю останні каталоги видавництва при Господарській Академії: видано (хоч і літографськи) 138 назв книг, в більшості солідних підручників. Книг, яких ще в українській дійсності *не було*. Таких книг, підручників для вищої господарської науки окупація большевицька на Україні *не дозволяє* видавати. «Державне Видавництво України», що українським коштом видає московську літературу і макулатуру — не видало ні одного солідного підручника *українською мовою*.

А таке наше видавництво, як Громадський Видавничий Фонд, має якусь паралель на Україні? Ні, не має. Книги Видавничого Фонду, от хоч би «Міцність матеріялів» і всякі книги з математики і т. п. на Україну окупація не пускає. «Політики» ж в цих книгах нема ні крихти. Але московська окупація ненавидить вже саму *українську книгу для вищої школи*. Для селян і пів-інтелігентів окупація дозволяє видавати свої молитвеники і акафісти окупації, але *культури* заживати... ні, Зінов'єви і Леніни українському народові не дозволяють.

Що говорити про господарство? Раніш ми в статті «Хто керує Україною» цифрами доказали, що владу і участь у вищій керовничій праці хоч би в області господарства і культури окупація залишає *тільки для себе*.

Такі є *факти*. А хіба наша хуторянська кобилка вміє робити з них чесні і логічні висновки? З поданих фактів можна дедуктивно вивести оцінку «сприятливої» окупації. Зрештою, життя що-дня подає нам страшні факти, які в корні нищать всякі, вибачте, — «міркування» кобилки, хоч-би вона виступала і під назвою «ревізіоністів».

Розуміється, нова кобилка вже заняла горду позу: еміграція запліснявіла! Так говорить *окупація*, а тому аполітична кобилка вже видає заязовану окупанську брехню за ніби самотійну конценцію «нової тактики».

А я беру один факт: видавнича діяльність еміграції обсягом і змістом є значно більша, ніж окупаційна «У.С.С.Р.», і в цім вище оправдання еміграції, засуд московської окупації і *testimonium paupertatis* для балакучої зрадницької кобилки.

В чім власне суть поворотчанської психології?

В загальних властивостях сільської і містечкової пів-інтелігенції, котра скрізь і у всіх народів *нічого не розуміє в суспільних справах*. Вона живе емоціями, а не поняттями, настроями, а не науковими категоріями думання. Був військовий гармидер, люде почали боротися за Україну — це дуже захопило містечкову кобилку, котра дуже любить гострі вражіння, потрясення своєї емоціональної істоти, любить стрілянину, біганину, пожежу, руйнацію. Як діти, що дуже люблять грати «у війну», кобилка шугнула у війну, навіть шлики поробила, «козаками» вдяглась і була «непримиримою».

Вона швидко перехопила масу нових слів про Україну, про

державу, про зраду і незраду, біла, стріляла, засідала на засідках, — словом метушилась, доки була «війна». Потім попала на еміграцію і засіла в таборах. Незабаром затужила, бо — скучно, нудно! Життя свого наповнити вищим змістом не могла. У неї нерозвинутий апарат думки, бо живе почуттями, і коли ніхто кругом не стріляє, немає метушні, біганини, ніщо не руйнується — то її давить тишина, все їй нудно кругом. Кобилка, щоб наповнити життя хоч сурогатом — кинулась у сварки, в яких одержувала хоч такі-сякі емоції.

Жити інтелектуально, оперувати поняттями, знаходити у їх вищий інтерес — цього вона не може.

Революціонери і борці вищого типу уміли по 25 літ в одиночних камерах просидіти без руху і без вражінь, занурені в працю *думки*, працювали науково, виучували багато мов, читаючи без перестанку і творили навіть науковий поступ (напр. Н. Морозов). Їм було дійсно тяжко без руху, без емоцій, але яка сила! Вони не приходили до переконання, що «держава» деспотії вище всього, і що можна робити «культурну» роботу аполітично. Хіба наші борці дійшли до того, щоб з табору зробити університет, хоч для цього були *всі можливості*? Хіба вони засіли хоч-би за вивчення мов, щоб через їх поринути в європейську науку і культуру? Ні, вони «скучали». Потім почули, що в ЧСР щось робиться: школи, якась нова праця. Посунули хмарою, тікали, бігли в негоду через Карпати, ставали на роботу у селян, на «ставби» то-що, аби тільки закріпитись на нових місцях. Нарешті і в школи попали.

Пережили перші емоції в області науки. Потім стало «скучно». Нема «нічого нового». Важко працювати над формулами і логікою. Перехід з області почуття в область інтелекту дається дуже трудно. Примітивні істоти страшенно люблять емоції, та ще різкі, криваві, з грою сил і боротьбою. Погляньте в кінематографи, де буває містечкова аполітична юрба: як вона з запертим віддихом стежить за боротьбою, біганиною гасіїв, поліцейських, шерлоків-холмсів, лазінням по водостоках, стрибанням у прірви, перегонами кіньми чи автами, як хвилюється великими пристрастями кохання чи помсти за відкинуту любов і т. д. і т. д. А поставте картину на якусь наукову тему, або з робочого побуту чи що — то вже скучно. Пропаганда боротьби з венеричними хворобами або хліборобства через кінематографи не вдається. Це скучно, а для селян ще й не зрозуміло, бо багато «складної» науки.

Орлик, напр., емігрантом був 35 літ, блукав, шукав, пропагував, доки і вмер на чужині — йому не було «скучно». Драгоманову, що *добровільно* пішов на еміграцію в 70-х роках, зовсім не було скучно: він жив майже сам у Женеві, Софії і відчував тільки брак часу для праці та бачив велику-велику чорну ніч невідомості на Україні. Вивчив мови, вів пропаганду українства, писав по українському, російському, італійському, французькому, німецькому, багато вчився і вчив і вмер на чужині. 20 років на еміграції, до смерті! Він зробив один те, що український рух підняло на значно вищий щабель, ніж було перед ним. Ми й досі живемо скарбами думки Драгоманова. Він жив величезним горінням в області думки, і *великою непокірністю* перед гнусним режимом на Україні. А що б легше могло прийти в голову, як не покора перед

великою силою і величчю режиму, однак він не казав «царська влада закріпилась силою віків» і що український народ її признав та ще й любить (селяне любили царя!), а навпаки: гострою критикою руйнував світ міщанського добробуту, не млів перед *силою* влади, а вів свідомо до її знислення, не потурав тому, що народ любить царя, а руйнував цю любов, ставлячи замість руського царя — «царя» в голові українській.

Великому українцеві не було на еміграції скучно.

А сучасним «борцям»?

В час нудьги й роспуки, коли нема «нічого новенького» вони, як циган за кіньми, тужать за вітряками і білими дзвіницями, за хуторами своїми, де по-над річкою шумлять зелені влітку і жовті в-осени очерети. Ех, як-би хоч на хвилину побачити віддалеки крила вітряків, що стоять на обрії над селом, як крила метеликів!

Вони не думають формулами науки, не усвідомлюють абстрактної правди природи й суспільства, думають не категоріями наукової думки, а живуть уявленнями, фарбами, образами, почуттями. Ге, а степ в-осени з безконечною мигичкою, що навіває меланхолію і бажання випити горілки?..

І вони мріють поїхати *додому*, а не на Україну, до своїх хуторів Новосілки чи Ковалівки, а не в суспільну систему, яка автоматично нищить велику хліборобсько-хуторську націю. Пів-інтелігенти мріють про урядницьку посаду або, щоб заспокоїти напів розбуджену суспільну свідомість і сумління — в «народ» на посаду учителя, щоб в благоговінням лі репетом «преподавать» народові тайни культури в роді «учебника потітграмоты», «заветов Ильича», як раніш преподавали «Спаси Господи люди твоя и благослови достояние твое», «победи благовєрному даруя», думаючи, що це... культурна робота.

Хуторянин і міщанин не додумається до того, що культурна робота є зовсім не те, щоб по урядницьки прищепляти ідею панування ворогів над своїм народом, а організація психіки свого народу шляхом прищеплювання йому знань позитивної науки — це раз, і організація цієї вільної науки, передача її у вищій школі, витворення наукової літератури, якою треба наповнити всю суспільну просторінь на Україні.

Такої культурної праці ворог не дозволяє, а тому міщанин і хуторянин ховає голову під крило і вискіглює собі права «преподавать» «Спаси, Господи».

Ворог не дозволяє нам організувати вищої культури? Так ми її *самі* будемо організувати таємно, нишком, або одкрито, революційно *за-кордоном*. Напишемо і надрукуємо підручники для вищої школи, понесемо їх через Карпати і кордони нелегально, покажемо своїм людям, закличемо бойкотувати Москву, будемо вчитись і вчити по своїх книжках, раз вони є. На Україні їх нема — робімо їх закордоном, кричучи, що нам не дають їх робити дома.

Покажуймо безжалісно світові всі гидоти, всі язви, всю брехню нашого ворога: як він позбавлює силою, зброєю великий народ його природного права на незалежне життя, як він знущається з людської істоти, як визискує трудовий люд, як бреше про соціалізм, як краде народню працю і жирує коштом окрадених, голодних, безпритульних дітей, як він в худобу обертає живих людей, як продає природні добра України, яку

веде гидку нутрішню колонізацію, як дурить з «українізацією», як переслідує українську книжку, як русифікує населення і под.

Показуймо перед соціалістичним світом, яка вакханалія виробляється азіятами з соціалізмом, з правдою та ідеалом трудового люду. Як азіят вхопив у свої брудні руки нову правду і силкується здискредитувати її, звульгаризувати, опоганити...

Викриваймо його дурисвіцькі махінації з ростом господарства, з реалізацією врожаю.

Учімося і виучуймо чесно основи суспільного життя, закономірності суспільного процесу, щоб нарешті *зрозуміти науково і чесно*, з усією силою переконання, в чім корінь нашої неволі, виготовляймо себе на *свідомих*, науково-освічених, громадських робітників, борців і революціонерів. Йдім до дому, як борець і революціонер, а не як худоба безсловесна. Збільшуймо ряди української революційно-визвольної, соціалістичної армії, що змете колись коростяву нечисть з нашого краю, вирости з української землі, як грізний суддя і мстник, перед очима кривавих оп'янілих своїм панством Валтасарів.

Працюючи у вільній, людській обстанові, витворюймо реальні цінності, що ляжуть в основу вищої духової культури українського народу. Хай же нарешті наш народ в своїй широкій масі побачить, що *самостійність* нашу треба творити щодня в тих областях, де засів ворог: в промислі, торгівлі, господарстві вищого сорту, научімося робити машини в усіх галузях діяльності, щоб творилось й виростало українське суспільство, що само своїм розумом і руками організує і веде все суспільне життя, задовольняє всі його потреби.

Зробімо непотрібною на Україні господарську, культурну, адміністративну, наукову і всяку *роботу* ворога, — створімо українське місто, як осередок української культури і керівництва.

Принаймні, готуймо сили для цієї важкої роботи, цього історичного подвигу не на полі війни і різанини, а на полі *конструктивної* праці. Організуймося в партії — хто якої хоче, але не будьмо міщанським смітником, як символом неорганізованого накопичення людської матерії.

Вертаймося до дому *революціонерами і борцями*, а не худобою, прив'язаною ззаду воза, не морально-полоненими, веденими на аркані за панськими колесницями!

Будьмо непокірними перед панами. Не биймо копитом слабих, страждучих, поневолених, подвижників і працівників, а навчімося бути непокірними перед панами і ворогами.

Це для їх найстрашніша річ...

Ворог цього саме і боїться: він хоче перед світом показуватися «гарним», «культурним», правотворчим і законником. Хочє сугестіонувати міжнародній світ (де позичаються гроші!), що його всі визнають, що він є дійсний представник України і т. п. І йому еміграція шкодить вже одним *фактом* свого *існування*, бо люде ж питають: а чому оці тисячі людей не можуть жити дома, коли там так гарно? Ще більше шкодить, коли активно розкриває неправду ворога, а особливо *українська* еміграція шкодить Москві своїми Академіями, інститутами, видавництвами і т. п.

Ворог залякав уже так людей, що вони вже навіть не пишуть і покійно вислухують «завети Ильича», не маючи елементарних підручників і школи.

А тут тобі з еміграції вістка: 200 наукових книг, підручників для вищої школи, і агрономія, і інженерія, і математика, і природознавство і суспільні науки! Звивається ворог і, як верблюд, плює і блює на цю українську революційну роботу: і погане, і не треба, і т. д.

Підсилав агентів для зманювання, обляцування еміграції посадами, «культурною роботою», псевдо-українізацією і т. д. Підкупом, клеветою, насильством — всім орудує ворог, щоб знищити ненависну еміграцію і то таку «запліснявілу» траводіну, як наша. Гасають агенти по Празі, Подєбрадах і всіх-усюдах, щоб піймати якусь дурну мокру курку, щоб нищити примару революційної українзації, що йде з еміграції.

Малюючи еміграцію слабою, дурною, гнилою, запліснявілою, ворог разом з тим страшенно репетує, що ця жалюгідна еміграція загрожує йому, щось «знищує», що вона «небезпечна». Тратить колосальні гроші на підкуп, інтригу, шпіднаж, на агентів, на всяких переходків, які спеціальні посади одержують, щоб ілюструвати собою «українізацію» і щоб «українською мовою» зманювати мокрих курей. А як зманять Шадлуна, то посадять в Москві без права в'їзду на Україну і без права професорувати...

Нам же з-за того, що переходьки одержують по 15,000 на місяць чеш. корон, зібраних з українського народу, на баламуцтво і каїнову роботу — тішитись не доводиться. Ми кажемо: самостійну Україну, владу вільно обрану українським народом, українське представництво, а не Антонови та Епштейни! Українську культуру, а не дурисвітство!

Хуторянинові і міщанинові, аполітичним «політикам» містечкового *масштабу* досить, коли він побачить вітряки, білі дзвіниці і вчує шум очеретів над Гнилухою. Його переполює туга за вітряками.

Він хоче додому, бо йому тут вже скучно, він вже «навчився», «людей побачив» і тепер піде займатися культурною роботою, будучи по суті сам *глибоко-некультурним*. Тут він *не може* робити культурної роботи, бо тут її *можна* робити. Він нас запевняє, що він її робитиме там, де її *не можна* робити. Міщанин, що не показав нам ні одного продукту своєї культурної роботи, що не здав і половини іспитів з елементарних наук — він на Україні робитиме культурну роботу! він там творитиме культуру! Це вже з області чисто циганських брехень на базарі перед мужиками, при продажі пів-дохлої кобили...

Ворог знає хуторянську психологію — він кидає в неї такі гасла, що глибоко зачеплюють емоціональну сторону: це «культурна робота», для військових «українська територіяльна армія», а нарешті... *амністія*.

Борці за Україну, старшини, безробітні вояки, яким учити «кооперацію», або «вишивати узор», або бути на «ставбах» дуже не хочеться (цілком зрозуміло), а при тім підтримуючи реноме патріота — дуже қортить «територіяльна армія». Що й казати: це добре, але яка можлива «територіяльна армія» під командою большевицького пана Єгорова, був.

полковника рус. генерального штабу, з командним складом чужим; армія, в якій українець не може займати посади навіть командира полку? На дрібненьких ролях ротних і пів-ротних старшин тримають і англійці в Індії індусів, але армія від того не стане індуською, як на Україні московська армія не стане українською.

Одначе, це все нічого, рівняючи до нової циганської побрехеньки про «загальну амністію». Що значить амністія? Прощення злочинцям їх вини. Тільки московське нахабство окупантів може доходити до такої брутальности: амністія! Боротьба за визволення України є злочином тільки з погляду Москви, а з українського — *є чесним подвигом і заслугою перед Україною*.

Через те амністіювати мене за те, що я робив двадцять літ, ніхто не може і не сміє. На Україні *право* амністії належить *тільки українському народові, а не окупантам*.

Український народ, що-до еміграції, ні яких обвинувачень не ставив, то й не може бути мови про амністію. Що ж до окупації, то могла б бути мова чи амністіювати її чи ні.

Мова про амністію не для нас, а для окупантів. *Наш народ окупантів не амністіював і ніколи не амністіює*. Отже і еміграція не може амністіювати окупантів.

Ні один хоч крихту свідомий українець-емігрант не може прийняти від ворога ніякої амністії, бо коли-б хто допустився цього, то признав би все своє минуле життя і діяльність на користь України *за злочин*. Амністіюйте своїх російських злочинців чи емігрантів, але при чім тут *Московська* амністія для членів поневоленої нації, котрі боролись і боряться за її людське право на вільне життя?

В міжнародніх відносинах амністія не практикується, а тільки *договір, мир або війна*. Ми окупації не амністіюємо...

Селянська по своєму соціальному походженню і світоглядіві українська еміграція уявляє, загалом беручи, доволі слабу морально масу, яка дуже мало вмів розбіратися у фактах і противитися натискам сильного ворога. Ця еміграція живе вегетативно і ізольовано від потоку життя.

Ми не перецінюємо її сил, але ми розуміємо її об'єктивне історично-політичне значіння: коли-б еміграція зникла, то на довгий час зникне з суспільного обороту само слово Україна, як в міжнародній сфері, так і дома: поїхавши з Європи, кого залишить еміграція тут для проголошування імені погибаючого в неволі народу? Приїхавши до дому, еміграція остаточно *доб'є* всяку українську роботу на Україні.

Коли перед лицем світу не буде вже свідка і жертви окупації, то ворог торохне по голові весь український народ з його «українізацією» так, що й дзвони по-мертвому не озвуться і голосіння над могилою краю буде заборонено. Коли еміграція зникне, то на Україні *московська окупація і яничари* не залишать навіть очей, щоб оплакувати недолю її...

Свідомі українські революціонери знають це, і тому й на еміграції їм не скучно від роботи: ми організували тут культурну роботу, яка не

дає Москві і яничарам спати. Ми знаємо, чому так лютує і валує по ночах сменовеховська і яничарська собашня: непокірні в усій історії людства були небезпекою для тиранів та визискувачів і фактором поступу та культури всіх поневолених. Ми усвідомлюємо свою історичну роллю в житті України: ми не амністіюємо ворога, а навпаки будемо писати йому акт обвинувачення і тягти перед суд на світовому форумі. А тому він корчитиметься судорогами від ненависти до українства і все-таки не осмілиться посягнути на основу нашого буття: на українське ім'я і мову, не посміє відсунути Україну туди, де вона була за царів. Він буде лицемірно слинити навіть українські слова: і Антонови та Епштейни будуть вимовляти «гарно», «певно» — українські слова.

Український народ на своїй землі в незвичайних муках і терпіннях обстоює своє право і крок за кроком примушує ворога здавати позиції. Хай цей процес іде дуже повільно, на зовні не ефектно, непомітно, але він іде і йтиме. Жертви боротьби і розсіяні по всій Україні могили говорять нам про виконання обов'язку. Українці, що по великій землі нашої живуть, створюють низовий молекулярний рух, що витворює систему взаємочинності нашої, української. Хай продираються в міста, захоплюють крок за кроком кожен п'ядь землі, скріплюють там своє я, беруть фортеці чужинецькі — міста і пристосовують до нашої суспільної системи. Коли буде взято половину міст в українські руки, то це вже й буде розвалом ворожих позицій.

Ми цінимо і благоговіємо перед працею української голови і рук на Україні. Ми далекі від думки, що Україна вважає окупанта за приятеля, а нас за ворога: ні, окупанти і яничари не доведуть цього. Через велику просторість Україна чує, як б'ється любовію до неї наше серце. Україна через віддаль баче наші звернені до неї люблячі очі...

Ми виконуємо працю потрібну для України, а на Україні в душі народній відбувається те, що глибоко тішить нас на чужині. Нас не гнітить наше матеріальне убожество, наша некрасна одежа, наші тісні кімнатки, наше півголодне існування: ми знаємо во ім'я чого несемо цю жертву. Щоб окупанти купалися в розкошах, і щоб яничари одержували по 15.000 к. ч. місяшно — через це страждає Україна і через те в злиднях на чужині перебуваємо ми. Та ще через те, що нація наша є малосвідомим селом і поневоленим класом в суспільній системі на Україні.

Не примирятись з цим, а працювати во ім'я перебудови і визволення — ось наша тактика.

Ми на цьому витримаємо!

В кожному фізіологічному процесі бувають необхідні продукти виділення — одпадки. Так і в політичному процесі вони є. Хай сменовеховці і яничари виявляються, відокремлюються і одержують «амністію» від окупантів — це нас в паніку і нервовість не впровадить, бо еміграція, як організм протилежності, щоб жити — мусить закономірно-фізіологічно виділяти свої екскременти аполітизму і зрадництва.

Еміграція ворога-окупанта не амністіює. Такий наказ українського народу. Еміграція його виконає.

25. IX. 1925.

